

Festői felfedezés

Zrínyi Miklós a 20. századi festészetben

TÜSKÉS ANNA

Bevezetés

Kiindulópontul fontos megkülönböztetni a szigeti hős és a költő-hadvezér Zrínyi ábrázolásait, hogy a továbbiakban nagy biztonsággal elkülöníthessük őket: míg az előbbi szakállas és rövid hajú, az utóbbi bajuszos és vállig érő hosszú, göndör haja van. Fontos ezt tisztázni az azonosítás érdekében, mert van olyan 20. századi művész, aki a szigeti hős ikonográfiáját használta, amikor a költő-hadvezért akarta ábrázolni (Kondor Béla). Ennek tulajdoníthatunk jelentésbeli mondanivalót, de lehet, hogy egyszerű tévedésből származik az ikonográfia felcserélése.¹

Kutatásom célja a 20. századi Zrínyi-ábrázolások bemutatása négy csoportra osztva művészeti ágak szerint, keletkezésük sorrendjében: 1. festmények, 2. szobrok, domborművek, 3. érmek, 4. grafikák. Az eddigi szakirodalom által ismert mintegy tizenöt ábrázoláson túl több mint ötven megvalósult művet találtam. Munkám során fontos forrást találtam a Képző- és Iparművészeti Lektorátus Irat- és Fényképtárában, amelyet a Magyar Nemzeti Galéria őriz. Az 1960-as és 1990-es évek között nyolc olyan köztéri szobor- és pannópályázat zajlott le, amelyben Zrínyi-ábrázolás is szerepelt. Jelen cikkemben a terjedelmi korlátok miatt csak a festményekről írok.

Kutatástörténet

Zrínyi Miklós 20. századi képzőművészeti ábrázolásainak módszeres számbavételére eddig nem került sor. A Magyar Tudományos Akadémia által 1918-ban a költő és hadvezér születésének háromszázadik – akkor még úgy tudta a kutatás, hogy Zrínyi 1618-ban született – évfordulója alkalmából rendezett kiállításán számos 17–19. századi képzőművészeti ábrázolást bemutatott a teljesség igénye nélkül.² Az 1980-as években megjelent Zrínyi-dolgozatok IV. kötetében Horváth Zsolt azt vizsgálta, hogyan érhető tetten irodalmi szövegekben a Zrínyi-kultusz kialakulása a két világháború között, alakjának és sorsának ideológiai célzatú kihasználása a második világháborúban és azt követően.³ Kovács Sándor Iván 1993-as tanulmánykötetében három, a 20. század második felében létrejött alkotásról tudósít: Ferenczy Béni tervezett Zrínyi-plakettjének vázlatáról, Ligeti Erika Rómában 1988-ban készült érmének és Tóth Béla Zalaegerszegen 1989-ben felavatott szobrának keletkezéstörténetéről.⁴

A Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokának művészettörténésze, Cennerné Wilhelmb Gizella (1921–1995) közel négy évtizeden át dolgozott a Zrínyi család tagjait áb-

rázó alkotásokat katalogizáló könyvén, amelyben Zrínyi Miklósnak tizennégy 20. századi ábrázolását közölte.⁵ Tüskés Gábor a 2007 októberében megrendezett „Militia et Litterae” című nemzetközi Zrínyi-konferencia nyitóelőadásában, majd a konferencia tanulmánykötetében részletesen elemezte a két Zrínyi Miklós képi ábrázolásait.⁶ A 20. századi ikonográfia tárgyalásában kilenc művész alkotásait vette számba. A művek értékelésekor kiemelte Zrínyi alakjának felhasználását a második világháború katonai propagandájának céljaira. Hausner Gábor 2010-es tanulmányában Horvay János két – egy ülő és egy álló – egészalakos Zrínyi-szobrának sorsát tárta fel.⁷

Festmények

Szentneményi-Wallentin Béla (Apáczka, 1906 – Melbourne, 1990-es évek) főhadnagy, festőművész 1939–40-ben festette Zrínyi Miklós portréját a Vitézi Rend Zrínyi Csoportjának központi helyisége számára.⁸ A művész Gerhard Bouttats metszetét követte képén, a bal felső sarokba helyezte Zrínyi címerét, jobb oldalt pedig a nevét. A korábban társai portréját kedvtelésből rajzoló főhadnagy 1934–1939 között elvégezve a Képzőművészeti Főiskolát – tanára többek között Benczúr Gyula és Kisfaludy-Stróbl Zsigmond – a magyar hadsereg számos vezetőjének portréját megfestette.⁹ Arcképeit élénk színek, élethűségre való törekvés jellemzik. Zrínyi-képét látjuk egy 1939-ben Nagybaconi Nagy Vilmos altábornagy portréjának kapcsán munkásságát méltató újságcikk fotójának jobb felső sarkában.¹⁰ A cikk írója, Bácskay Deák József kiemeli, hogy a festőművész a hadsereg büszkesége.

Ugyancsak Gerhard Bouttats metszetét vette alapul Sándor Mátyás (Nagykanizsa, 1905 – USA, 1971) festő Zrínyi-arcképehez, amelyet a csáktornyai városháza tanácstermében helyeztek el 1943-ban.¹¹ A kép illusztrációként szolgált a *Magyar Katonaújság* 1943. augusztus 21-i száma „Zrínyi nemzetnevelő gondolatai” c. cikkéhez, amely kiemelte Zrínyi vallásosságát, az ősek hagyományát, az ő követésében rejlő örök ifjúság lehetőségét és a magyar hivatástudatot.

A *Magyar Katonaújság* a Vitézi Rend Zrínyi Csoportja adta ki 1938–1944 között Budapesten. A csoport működésének számos területe közül érdemes kiemelni, hogy 1939–1944 között tizennégy harctéri és buzdító tematikájú kiadványt is megjelentetett, köztük a (vitéz Kisbarnaki) Farkas Ferenc (Kismarton, 1892 – Arnstorfl, 1980) vezérezredes és országos főcserkész által írt és 1943. május 1-én, Zrínyi születésének

évfordulója alkalmából a budapesti Vitézi Rendházban tartott ünnepségen előadott, *Az örökifjú Zrínyi* című tizennégy lapos füzetét.¹² Farkas a tíz cserkész-törvény szempontjai alapján beszél Zrínyiről, azokra hoz példát az életrajz felidézésével és Zrínyi műveiből vett idézeteken keresztül.

A *Magyar Katonaiújság* számos további, Zrínyivel kapcsolatos képről és szoborról beszámolt. Zrínyi Miklós alakját követendő példaképként állította a fronton harcoló katonák elé. Az 1940. április 27-i szám vezércikke Zrínyi születésének 320. évfordulója kapcsán a költő-hadvezér hitét és törvényét üzent a katonáknak.¹³ A magyar vezérkar Zrínyiben látta a „katonanemzeti mivoltunk és sorsunk legtökéletesebb megtestesítőjét.” Két számmal később címlapon közölte az újság Haranghy Jenőnek (Debrecen, 1894 – Budapest, 1951), az Iparművészeti Iskola grafikai szakja rendes tanárának Zrínyi-hármasképét. A festményt a Vitézi Rend Zrínyi Csoportja 1940. május 1-én „bensőséges háziünnep keretében felavatta [...], s ezzel vezérlő eszményképe halhatatlan szellemének hódolt.”¹⁴ A triptichon bal szárnya az Új-Zrínyivár falait építő Zrínyit ábrázolja, amint talicskán kötömböket tol az építkezéshez. A középkép a törökön győzedelmeskedő lovas hadvezért, a jobb szárny az íróasztalnál ülő és író költőt mutatja. Az építő, a győztes és a szellemi, irodalmi alkotó Zrínyi „a magyar katonaszemély halhatatlan hirdetője és dicsőséges megvalósítója” a kép második közlésének képaláírása szerint. A szárnyasoltár szinte vallásos tisztelet középpontjába kívánja helyezni Zrínyit. Haranghy Jenő, plakátok és exlibriszek tervezője, sok gyermekkönyv és irodalmi mű illusztrátora, a *Magyar Katonaiújság* állandó munkatársa számos Zrínyi-tematikájú grafikát is készített a hetilapnak.

A *Magyar Katonaiújság* két további Zrínyi-témájú festményt közölt: egy ismeretlen művésznek Zrínyi halálát ábrázoló képe, amelyet a csáktornyai városháza dísztermében helyeztek el,¹⁵ valamint Istokovics Kálmán (Siklós, 1898 – Budapest, 1990) *Zrínyi Miklós a táborban* c. festménye, amelyet a Múcsarnok 1943. évi téli kiállításán mutatott be.¹⁶ E két műnek a sorsa ismeretlen, csak a lapban közölt rosszminőségű reprodukciójuk alapján alkothatunk róluk fogalmat.

Az 1980-as években több Zrínyit ábrázoló festmény készült. 1985 nyarán a Képző- és Iparművészeti Lektorátus tervpályázatot írt ki a Magyar Néphadsereg Politikai Főcsoportfőnöksége kérésére a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia (Budapest, X. kerület, Hungária krt. 11.) új oktatási központ előcsarnoka falának díszítése céljából.¹⁷ A mintegy hatvan négyzetméternyi, természetes megvilágítású falfelületet pannóval vagy mozaikkal kívánták dekorálni, a megrendelő külön kérésére kő és fém műalkotásokat is vártak. A témamegkötés tág: a magyar katonai hagyományokat kifejező, a haza védelmére utaló, lehetőleg figurális műnek kell lennie, és eszmeiséget kell kifejeznie. A pályázatra huszonöt művészt – festőket és szobrászokat egyaránt – hívtak meg, és 1:5 léptékű színes tervet, illetve gipsz modellt vártak tőlük. Végül tizennyolc művész vett részt a pályázaton, kilenc festészeti és ugyanannyi szobrászati terv érkezett be. Ezek közül öt terven, köztük a megvalósításra elfogadott pannón is hangsúlyosan szerepel Zrínyi alakja.

Bráda Tibor képeinek központi, a múltat és a jelent összekötő alakja Zrínyi Miklós mellképe (1. kép). A fenti rész a török kort idézi: három magyar és három török lovas tárgy a füles bástyás vár előtt. A jelenkort jelképezi a kép alsó fele: baloldalt menetelő, jobboldalt rohamozó magyar katonák láthatók hadgyakorlat közben PPS géppisztollyal a kezükben, ejtőernyőkkel és rakétákkal a háttérben. A két képrész között lebeg Zrínyi

mellképe a *Vitéz hadnagy* c. prózai művéből (1653) vett idézettel: „Kapitány, azért adták kezedbe a hatalmat / hogy gondot viselj rá és hogy a hadadra / gondot viselhess, szükséges az ellenségedre is viselned gondot”.¹⁸ Zrínyi mellképe Gerhard Bouttats metszetét követi. A farostrá festett olajkép festői felfedezés volt Bráda számára: a felső részen az okkerral és világos nápolyi sárgával kevert fehér meleg színárnyalatai dominálnak, míg az alsó részen a vörösek és a szürkék.¹⁹ A kép színvilága közel áll az ugyancsak ebben az időszakban (1985) festett *Petőfi-sorozatnak* a *Szabadságharc* c. tagjához.

Marosits István fém munkájának központi pajzsában különböző korok hadi eseményeit ismerhetjük fel az óramutató járásának megfelelő irányban kronológikus sorrendben hat jelenetben (3. kép).²⁰ Az első jelenet – tizenkettő és két óra között – a honfoglaló magyarokat mutatja vágató, nyilazó lovasokkal. A második jelenet – kettő és négy óra között – Mátyás király fekete seregét ábrázolja. A harmadik jelenet – négy és hat óra között – a Dózsa-féle parasztháborút jeleníti meg. A negyedik szintéren – hat és nyolc óra között – a törököket látjuk az egri vár alatt, az ötödiken – nyolc és tíz óra között – a lovas II. Rákóczi Ferenc vezeti katonáit „Pro patria et libertate” feliratú zászló alatt. Az utolsó jeleneten – tíz és tizenkét óra között – balról masírozó katonák mellett bombázó repülő, rakéta és tank látszik. A tank rátapos a Rákóczi-zászló „et libertate” felirat részére. Az „óramű” középpontjában Zrínyi dús hajú arc képe az összekötő kapocs a különböző korok hadai között. A művész célja az időt plasztikussá tenni a térben.

Nagy B. István (Szilvásvárad, 1933 – Budapest, 2006) festménye három vízszintes sorra tagolódik (2. kép): a felső sor közepén Zrínyi mellképe, bal és jobb oldalán végvári vitézek; a középső sorban 1848-as rohamozó honvédek szuronyos puskával a kezükben; az alsó sorban balról jobbra ismét különböző korok katonái vonulnak fel: parasztfelkelők kiegyenesített kaszával, végvári vitézek, 1848-as honvéd kovács puskával a kezében, huszár, nemzetőr szablyával, második világháborús katonák, végül modern katonák gépkarabéllyal a háttérben radarral.

Szentgyörgyi József (Balatonarács, 1940 – Budapest, 2014) képeinek témája nehezen meghatározható az archív fénykép alapján (6. kép). Felismerhető motívumok a helikopterek és egy földgömb. Zrínyi mellképe a földgömbtől balra kevésbé hangsúlyos.

A megvalósításra egyöntetűen elfogadott mű Nagy Gábor pannója (5. kép). Zrínyi alakja a kompozíció középpontja, körülötte – a többi alkotástól eltérően – nem más korok, hanem saját korának hadi eseményei jelennek meg: baloldalt a török, jobboldalt a magyar lovasok, ágyúk, sátrak. Az ágaskodó lovon ülő Zrínyi alatt egy török szpáhi és egy magyar végvári vitéz viadala látszik. A mű 1987-ben készült el.²¹

Zrínyi alakjának szerepeltetését indokolja, hogy a Katonai Akadémia – 1993-tól Nemzetvédelmi Egyetem – névadója. Mindegyik pályázó művész 17. századi metszeteket vett alapul, a mellképeknek Gerhard Bouttats és Elias Widemann rézmetszete, Nagy Gábor Zrínyi-lovasképehez két 1663-as lovas portré lehetett az előkép: I.I. monogrammista fametszete, vagy Jeremias Renner (aktív: 1652–1676) és Marc Anton Hannas (aktív: 1663–1676) rézmetszete.

Ugyancsak 1987-ben készült Somogyi Győző Zrínyi Miklós-festménye, amely a *Magyar hősök arcképcsarnoka* c. sorozat tagja (4. kép). A sorozatban Attilától Maléter Pálig száz magyar hős szerepel. A Zrínyi-mellkép előképe Elias Widemann 1652-es rézmetszete lehetett.

Összegzés

A költő-hadvezér Zrínyi Miklóst ábrázoló 20. századi festmények legnagyobb része mellkép vagy egészalakos lovaskép, és szorosan követi a Zrínyi életében készült portré festményt és rézmetszeteket. A legtöbb művész a portrékat ismerte és használta kiindulópontul: Elias Widemann két rézmetszete (1646, 1652) közül a második jelentette a legfontosabb ikonográfiai alapot, Jan Thomas olajképét (1662/63) és Gerhard Bouttats rézmetszetét ugyancsak sokan ismerték, másolták. Csak két művész – Haranghy Jenő és Istokovics Kálmán – lépett ki a jól ismert képi beállításokból.

A legtöbb Zrínyit ábrázoló festmény a második világháború idején és az 1980-as években készült. A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia murália-pályázata kapcsán bemutatott öt tervek fontos adalék a Zrínyi-kultusz 1980-as évek második felében kibontakozó új szakaszához.

1 Vö. Tüskés Gábor: *A szigetvári és a költő Zrínyi Miklós képi ábrázolásai = A Zrínyiek a magyar és a horvát történelemben*, szerk. BENE Sándor, HAUSNER Gábor, Budapest, Zrínyi Kiadó, 2007, 263–264 (219–268).

2 Zrínyi-kiállítás. 1618–1918. Gróf Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér születésének háromszázados évfordulója alkalmából rendezte a Magyar Tudományos Akadémia, előszó Ferenczi Zoltán, Budapest, 1919.

3 HORVÁTH Zsolt: *Változatok és változások a Zrínyi-kultusz történetében (1918–1954) = Zrínyi-dolgozatok IV.*, szerk. Kovács Sándor Iván, Budapest, ELTE BTK, 1987, 63–81.

4 KOVÁCS Sándor Iván: *A „Syrena” és a szobor*, Pécs, Pro Pannonia, 1993, 157–161, 177–183.

5 CENNERNÉ WILHELM Gízella: *A Zrínyi család ikonográfiája*, Budapest, Balassi, 1997, 141–145.

6 Tüskés, 2007; Gábor Tüskés: *Zur Ikonographie der beiden Nikolaus Zrínyi = Militia et Litterae (Die beiden Nikolaus Zrínyi und Europa)*, Hgg. Wilhelm KÜHLMANN, Gábor Tüskés, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 2009, 349–352 (319–387).

7 HAUSNER Gábor: *A „Magyar narancs” és a Hadtörténeti Zrínyi-szobra*, Hadtörténelmi Közlemények, Különszám Csákváry Ferenc tiszteletére, 2010. május 14., 37–42.

8 [-]: *Zrínyi üzen*, Magyar Katonaújság, III (1940) 18. sz. április 27., 1.

9 TÓTH Orsolya: *Szentneményi Béla = Magyar múzeumi arcképcsarnok*, főszerk. BODÓ Sándor-VIGA Gyula, Budapest, Pulszky Társaság, 2002, 846–848; BABUCSNÉ TÓTH Orsolya: *„Arany kardbojt és festőecset” a M. Kir. Hadimúzeum munkatársa, a Honvéd Levéltár és Múzeum parancsnoka: Szentneményi (Valentin) Béla*, Hadtörténelmi Múzeum Értesítője, 2008/10, 179–200.

10 BÁCSKAY DEÁK József: [Cím és dátum nélküli újságkivágat], Magyar Nemzeti Galéria, Adattár 22726/1987.

11 Magyar Katonaújság VI (1943) 34. sz. augusztus 21., 7.

12 FARKAS Ferenc: *Az örökifjú Zrínyi*, Budapest, Vitézi Rend Zrínyi Csoportja, 1943.

13 [-]: *Zrínyi üzen*, Magyar Katonaújság, III (1940) 18. sz. április 27., 1.

14 Magyar Katonaújság III (1940) 20. sz. május 11. 1.; Magyar Katonaújság VI (1943) december 22. 12.

15 Magyar Katonaújság VI (1943) 47. sz. november 20. 7.

16 Magyar Katonaújság VI (1943) december 11. 7.

17 Képző- és Iparművészeti Lektorátus, dosszié: N/IV. 18.86. aforizma. ZRINYI Miklós *Összes művei*, szerk., utószó Kovács Sándor Iván, Budapest, Kortárs, 2003 (Magyar Remekírók, új folyam), 331–332.

19 Bráda Tibor szóbeli közlése, 2014. október 6.

20 Marosits István szóbeli közlése, 2014. október 6.

21 Köszönöm Juhász László alezredesnek, hogy a Zrínyi-pannót és a többi Zrínyi-ábrázolást a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen megnézhettem.

1.

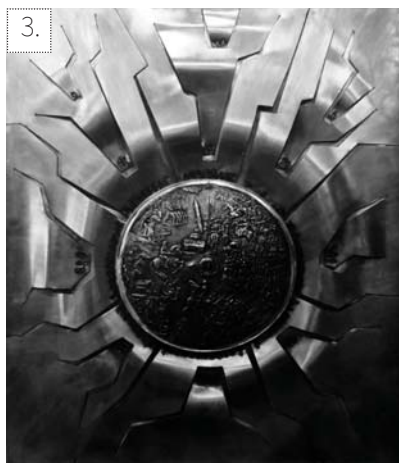
1. kép: Bráda Tibor: *Pályamű a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia aulájának díszítésére*, 1985
2. kép: Nagy B. István: *Pályamű a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia aulájának díszítésére*, 1985
3. kép: Marosits István: *Pályamű a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia aulájának díszítésére*, 1985
4. kép: Somogyi Győző: *A költő Zrínyi Miklós*, 1987 (Magyar hősök arcképcsarnoka) Fotó: Somogyi Márk
5. kép: Nagy Gábor: *Pannó a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia aulájában*, 1987 (Fotó: Tüskés Anna, 2014)
6. kép: Szentgyörgyi József: *Pályamű a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia aulájának díszítésére*, 1985

2.

4.

3.

5.

6.